

**DİYARBAKIR SURLARI
VE KİTABELERİN
SÖYLEDİKLERİ**

PROF.DR. HALİL DEĞERTEKİN

GENEL BİLGİLER

Beş kilometre uzunluğunda, 10-12 m. yüksekliğinde ve 3-5 m. genişliğinde olan Diyarbakır surları, şehrin batısında bulunan eski yanardağ Karacadağ'dan akan bazalt tabakasının Dicle'ye yakın olan kısmına kurulmuştur. Surların şekli, kurulduğu bazalt tabakaya uygun olarak kalkan balığı şeklindedir. Balığın baş kısmı İç Kaleye, kuyruk kısmı ise güney-batı kesimindeki Yedi Kardeş ve Evli Beden burçlarının olduğu yere uyar.

Surlarının ilk kısmı, Dicle vadisi ve Diyarbakır düzlüğüne hakim en stratejik yer olarak seçilen şimdiki İç Kale' ye uyan yerde Hurriler tarafından yapılmıştır, (M.Ö. 3000).

Surlar, günümüzdeki şekli ile M.S. 346 yılında Bizans İmparatoru II. Konstantinus döneminde yapılmış, ancak 367-375 yılları arasında Nisibis ' ten (şimdiki Nusaybin) Perslerin zoru ile göç ederek şehre gelen 40 bin kişilik göç nedeniyle şimdiki şekliyle genişletilmiştir.

Diyarbakır Surlarının yapımında, yörenin temel yapı malzemesi olan gri-siyah renkli ve çok sağlam olan bazalt taşı kullanılmıştır. Bu nedenle kitabe ve kabartmalar geçen çok uzun zamana rağmen bozulmadan günümüze kadar gelebilmiştir.

Dışkale surları üzerinde kitabeler, kabartmalar ve rölyefler bulunan büyük burçlar değişik dönemlerde halk tarafından özel isimle adlandırılmışlardır. Bunlardan belli başlı olanlar; Evli Beden (Ben-u Sen, Ulu Beden) Burcu, Yedi Kardeş Burcu, Keçi (Kıcı) Burcu, Nur (Melik şah) Burcu, Selçuklu Burcu, Fındık Burcu, Leblebi Kıran Burcu, Kral Kızı (Yeni Kapı) Burcu, Abbasi Burcu, Akrep Burcu ve Tek Beden Burcudur. Özellikle Yedi Kardeş, Evli Beden, Nur, Selçuklu Burçları gibi büyük burçların kitabeleri ve beraberindeki hayvan, insan ve bitki kabartmaları çok etkileyicidir.

Kale surları ve burçları üzerindeki kitabelerde zamanın egemen olan dili kullanılmıştır.

Roma dönemine (MÖ 69- MS 395) ait kitabeler Latince, Bizans dönemine (395-639) ait kitabeler Grekçe, Emevi (661-750), Abbasi (750-869) ve Mervani dönemine (984-1085) ait kitabeler Arapça yazılmıştır.

Büyük Selçuklular (1085-1093), şam Selçukluları (1093),İnaloğulları (1097-1142), Nisanoğulları (1142-1183), Artuklu (1183-1232), Eyyubi (1232-1240) ve Akkoyunlu (1401-1507)dönemlerine ait kitabelerde ise Arap harfleri ile Türkçe kullanılmıştır.

Buna karşılık Osmanlılar dönemine (1515-1923) ait kitabelerde ise Farsça ve Osmanlıca geçerli dil olarak alınmıştır.

Günümüze kadar büyük ölçüde bozulmadan gelen kitabelerin Türkçe anlamı ne yazık ki orijinal yazının (Latince ya da Arap Alfabeti) bilinmemesi nedeni ile sıradan kişiler tarafından anlaşılamamaktadır. Oysaki bu kitabelerde çok ilginç bilgi ve ifadeler bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, kitabelerin yazım ve tasarım sanatı özelliği yanı sıra anlamlarının bilinmesinin onların tanınması, benimsenmesi ve korunması bakımından çok önemli olduğunun vurgulanmasıdır.

Aşağıda değişik dönem ve medeniyete ait kitabelerin anlamları, yazım tarihleri ve yapımında rol alan sanatçılarla ilgili bilgi verilmektedir. Daha sonra ise kitabelerden örnekler sunulmaktadır.

SUR ÜZERİNDEKİ KİTABELER VE ANLAMI

Dağ Kapı Roma Dönemi Latince Kitabeler (5. yy'dan kalma bina veya mezar taşı kitabesi)

Örnek: 1

Muazzam ve yenilmez imparatorlar, daimi ve ebedi galip emirler, yiğit Valentinianus ile Grantianus tarafından kendilerinin bu muhteşem şehrinde bir hayrat bırakmak amacıyla bina edilmiştir.

Diğer tercüme; (Yenilmez imparator, yiğit Valentinianus ile Grantianus'un sürekli önderliği altında ve onlar yengiye koşarken ...onların dindar yöntemiyle devlet temelinden kuruldu.)

Örnek: 2

Diyakonus Appius'un zamanında adı Kitab al-Hayat'ta geçen insanların kendi malından yabancılara ait bu bina(han) inşa edilmiştir. Yapan taşçı ustası Paulos. Tarih 449

Örnek: 3 Yaşasın Theodorus, Romalıların komutanı

Örnek: 4 Komutan Theodorus'un ömrü uzun olsun.

Dağ Kapı Süryani Kitabeleri (*Mezar taşı kitabesi*)

Örnek:1

Acılarla dolu dünyadan ayrıldı, vefat etti. Allah'a doğru intikal etti. (Patrik) Mor Tuma Qaşış bar (K) aysro. Bunu okuyan herkes (...)

Diğer tercüme; Acılarla dolu bu dünyadan ayrıldı, vefat etti, rabbine doğru intikal etti. Mansur sultanımız. Bunu okuyan herkes (tazimde bulunsun)...

Dağ Kapı Abbasi Kitabesi

Besmele. Emirü'l –mü'minin İmam Abdullah Cafer el Muktedir (Allah ömrünü uzatsın ve izzetini sürdürsün)'in emri ile dini aziz kılmak ve Müslümanları korumak için vezir Ebu'l-Hüseyin Ali b.Muhammed (Allah ömrünü uzun etsin) tarafından yaptırılmıştır. Nafakası İshak oğlu Yahya el-Cercerai tarafından karşılanmış ve Cemil oğlu mühendis Amidli Ahmet tarafından 297(m. 909-910) yılında yapılmıştır. Mülk ve kudret Allah'ındır, Güç ve kuvvet Allah'ındır.

Dağ Kapı Üstü Mervanlı Kitabesi

Besmele. Allah'ın yardımını görmüş Mervanoğlu Ali'nin babası Hasan....yapılmasını...(eksik taş) ...Allah nusretini aziz etsin. 386 (m. 996) senesinde.

Artukoğlu Dönemi Urfa Kapı Üstü Kitabesi

Besmele. Önderlerin padişahı, İnan'ın şahlar şahı, cihan pehlivanı, halifenin dayanağı, yükseklerin feleği, din için savaşan, çarpışanların yardımcısı, Müslüman ordusunun idarecisi, inatçı ve dinsizlerin ezeni, Allah'a ortak koşanların, gavurların kökünü kazıyan, sultanların padişahların öğündüğü, ümmetin kükremesi, devletin tacı, milletin direği, ümmetlerin yardımcısı, İslam'ın sırt gücü, din ve dünyanın aydınlığı, Allah'ın yardımını görmüş, düşmanına üstün, Allah'tan güç almış, adil, bilgin padişah efendimiz, Artukoğlu Sokman (Sökmen) oğlu, Davud oğlu, Kara-Arslan oğlu, alp inanç, Beygu Kutluğ Beg Ebu'l-Feth Muhammed'e Allah'ın yardımı ile her açıklık yakındır (yakın olsun). Bu iş 579 (m. 1183) senesinde oldu.

Selçuklu Dönemi Melikşah Burcu Kitabesi

Besmele. Büyük sultan, en büyük şahlar şahı, Allah'ın ülkesinin sultanı ve sahibi, Allah'ın halifesinin yardımcısı, din ve dünyanın izzeti, devletin yüceliği, milletin güzelliği, Alparslan oğlu Ebu-l feth Melikşah (Allah zaferini aziz kılsın) kendi malından yapılmasını buyurdu. Saltanatın temeli, devletin direği Abdİmalik oğlu Şemseddin Ebu Ali el-Hasan'ın (Allah ömrünü uzun etsin) vilayetinde Abdulvahid oğlu kadı Ebu Nasr Muhammed ve bina ustası Selame oğlu Urfalı Muhammed tarafından 481 (m. 1088) yılında yapılmıştır.

Artukoğulları Dönemi Evli Beden Burcu Kitabesi

Besmele. Mülk, bir olan ve yok eden Allah'ındır. Bu bina, Artukoğlu Sokman oğlu Davud oğlu Kara-Arslan oğlu Muhammed oğlu... ulviyetin meleği, büyük hilafetin varlığı, insanları ödüllendiren, imanın yardımcısı, ümeran padişahı, yardımcısı, adli dirilten, yardım görmüş, galip gelmiş, teyid olunmuş, adil, bilgin, salih olan efendimiz sultan Ebu'l-feth Mahmut'un buyruğu ile yapıldı. (Allah yardımcılarını aziz etsin, iktidarını iki kat yapsın). Yarabbi nimetini onun üzerine daim et. Her taraftan; sağından, solundan, önünden, arkasından rahmetinle ilahi saadetini kılavuz et. Sene: 605 (m. 1208-1209) Edebi mineler akıl ihsan eden Allah'a mahsustur. Mimarı Cafer oğlu İbrahim'dir.

Artukoğulları Dönemi Yedi Kardeş Burcu Kitabesi

Besmele. Allah'ın zikri en büyük şeydir. Emirü'l-müminin yardımcısı. İran'ın Husrevi, cihan pehlivanı, manevi yüceliklerin feleği, Diyarıbekir, Rum (Anadolu) ve Ermeni'nin sultanı, padişahlar padişahı, sultanların, meliklerin iftiharı, devletin yüceliği, Müslümanların ve İslamın direği, dinin ve dünyanın yardımcısı, adli dirilten, başarılı, galip, kuvvetli, adil, bilgin, Artuk oğlu Sokman oğlu Davud oğlu Kara-Arslan oğlu Muhammed oğlu Kutluğ bey, alp, inan, bigva, efendimiz Sultan Malik el-Salih Ebu'l-feth Mahmud'un buyruğu yerine getirildi.

(Allah izzetini daim etsin). İbrahim el-Sarafî oğlu Yahya tarafından Melik el-Salih'in planı üzerine yapıldı. (Yapım 605, m 1208-1209)

Mardin Kapı Abbasi Kitabesi

Besmele. Kelime-i tevhid. Emirü'l – Mü'minin İmam Cafer el-Muktedir Billah'ın emri cümlesinden olarak Cerreca'lı İshak oğlu Yahya'nın idaresinde ve mühendis Cemil oğlu Amid'li Ahmed'in gözetiminde yapıldı. Sene 297 (m. /909-910).

Leblebikıran Burcu Mervanlı Kitabesi

Besmele. Efendimiz ve ulu beyimiz, şanlı ve Allah'ın yardımını görmüş İslam'ın izzeti, dinin saadeti, devletin yardımı, milletin rüknu, ümmetin mecdi, umeranın şerefi Mervanoğlu Ahmet, masrafı kendine ait olmak üzere Cenab-ı Hakk'ın sevabını rica ve rahmetini dileyerek oğlu Emir Sa'düddeve Ebu'l- Hasan Muhammed'in velayetinde bunun yapımını emretti. Allah her ikisinin varlıklarını uzun etsin ve mülklerini kuvvetlendirsin. Bu işi kadı Ebi Ali el-Hasan b. Ali b. Ahmed el-Amidi idaresinde yapıldı. Sene 426 (m. 1034) Bana Allah yeter ve Allah ne güzel vekildir.

Mervanlı Burcu Mervanlı Kitabesi

Besmele. Ulu bey ve efendi, dinin nizamı, devletin güçlendireni, ümmetin fahri, meliklerin izzeti, Kasım'ın babası, İzzü-l İslam'ın oğlu Nasır bunun yapılmasını buyurdu. Allah varlığını uzun etsin. Bu iş Hasan'ın babası Muhammed oğlu kadı Abdülvahid'in gözetiminde cereyan etti. Sene 460 (m. 1067).

Selçuklu Dönemi Fındık Burcu Kitabesi

Büyük sultan, en büyük şahlar şahı, hükümdarlar hükümdarı, din ve dünyanın izzeti, devletin yüceliği, Alparslan oğlu Ebu'l-feth Melikşah'ın (Allah saltanatını sürdürsün) buyruğu ile değerli dost, devletin dayanağı Muhammed oğlu Ebu'l- berekat Cehir'in (Allah günlerini sürdürsün) velayetinde 485 (m. 1092) yılında değerli kadı, kadıların şerefi, Abdulvahid oğlu Ebu Nasr Muhammed ve bina ustası Selame oğlu Muhammed tarafından yapılmıştır.

Osmanlı Dönemi İç Kale Kapı Üstü Kitabesi

Al-i Osman'dan, faziletleri besleyen cihanın efendisi, İskender rütbeli Süleyman Han zamanında bu kale bina edildi (1526-1527).

Osmanlı Dönemi İç Kale Kanuni Surları Arbetaş Kitabesi

Ey Hüsrev, senin eser-i devletin olarak bulunmaz bir şekilde bu hayat suyu çeşmesi zahir oldu. Güzellikte suyun tadı şeker gibi tatlı olduğu için tarihi de tatlı çeşme suyu oldu. Hicri 932 (m. 1527).

Artukoğulları Dönemi İç Kale Fetih Kapısı Kitabesi

- 1. Bu mübarek kapının açılmasını efendimiz, Artuk oğlu Muhammed oğlu, Diyarbekir sultanı (Emiru'l-Mü'minin yardımcısı) Melik Mes'ud Ebu'l-Muzaffer Sokman buyurmuştur.*
- 2. A. Babul'l-Farac (Sevinç kapısı) sene: 95 (m. 1198). B. Bina ustası: İsa Ebu Dirhem.,*

Osmanlı Dönemi İç Kale Kapı Üstü Kitabesi

Al-i Osman'dan, faziletleri besleyen cihanın efendisi, İskender rütbeli Süleyman Han zamanında bu kale bina edildi (1526-1527).

Artukoğulları Dönemi İç Kale Fetih Kapısı Kitabesi

- 1. Bu mübarek kapının açılmasını efendimiz, Artuk oğlu Muhammed oğlu, Diyarbekir sultanı (Emiru'l-Mü'minin yardımcısı) Melik Mes'ud Ebu'l-Muzaffer Sokman buyurmuştur.*
- 2. A. Babul'l-Farac (Sevinç kapısı) sene: 95 (m. 1198). B. Bina ustası: İsa Ebu Dirhem.*

SONUÇ

Kitabelerin anlamının ve sanatsal özelliğinin bilinmesi onların daha iyi tanınmasına ve sahip çıkılmasına yol açacaktır. UNESCO dünya kültür mirası listesine kabul edilen Diyarbakır Surlarının tanıtımında kitabelerin sanat ve anlam yönünün vurgulanarak belirtilmesi surlara verilen değeri arttıracaktır.

KAYNAKLAR

- 1.Abakay MA: Surlardaki motiflerle kabartmalar. www.circassioncenter.com
- 2.Berchem M Strygowski: Amida. Heidelberg, Paris, Ernest Lerount, 1910
- 3.Beysanoğlu Ő: Anıtları ve kitabeleri ile Diyarbakır tarih. Diyarbakır BřyřkŐehir Belediyesi Kşltşr Yayınları. 2019, Cilt 1,2,3
- 4.Değertekin H: Mardin Kapı Ően oldu. Tanıtma, Kşltşr ve YardımlaŐma Vakfı Diyarbakır Őubesi yayını, 1998
- 5.Değertekin H: City walls of Diyarbakır. Promotion and Cultural Foundation, 2001
6. Değertekin H: Diyarbakır Surları-Kitabeler ve Kabartmalar. Fotoğraf Albşmş. Diyarbakır Tanıtma, Kşltşr ve YardımlaŐma Vakfı Yayını, 2003
7. Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kşltşrel Peyzajı. Editşr: Nevin Soyukaya. Diyarbakır BřyřkŐehir Belediyesi Yayını, 2015.
8. Gabriel A: Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale. Paris, France, 1940
9. Őzsezgin K: Diyarbakır Surları (Çeviri: A. Gabriel'den). Diyarbakır Tanıtma, Kşltşr ve YardımlaŐma Vakfı Yayını. No: 4, 1993
10. Parla C: Diyarbakır Surları ve kent tarihi. ODTş MDF 2005/1 (22:1) 57-84
11. Tuncer O C: Diyarbakır Surları. Diyarbakır Valiliği Kşltşr Sanat Yayını, No 6, Ankara, 2012
12. Tşrkiye İŞ Bankası Diyarbakır Özel Sayısı. Kşltşr ve Sanat, 28 Aralık 1995. 13.Yapı Kredi Bankası Yayınları, "Mşze Őehir Diyarbakır" No: 1271, İstanbıl, 2000.

ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΗΣ
ΑΓΙΑΣ ΚΑΤΑΧΩΡΗΣ
ΕΚΕΙΝΗΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΑΝΕΘΗΚΕΝ ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΑΥΤΟΝ ΤΟ ΕΡΓΟΝ

ΑΥΤΟΝ ΤΟ ΕΡΓΟΝ

ΕΤΟΣ 2014

OFFICINA
PAPER
MILLS

VIRI ET RECIPISINA
IMPERATORIS SALV
VALENTINIANO VA
CRATIANO ET C
AC TRIVIA FATORIBVS
PERA CCCCIVITAS DISK
TETATIS FORKVA
STABICA

IN
S
P
A
L
L
E
D
I
C
E

ΒΑΣΙΛΕΥΣ
ΠΑΡΘΗΝΙΑΣ
ΟΠΤΑΤΟΚΑΜΕ

ΕΙΣ ΤΟΝ
ΟΝ ΤΟΝ
ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΟΝ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ

ΕΙΣ ΤΟΝ

